

ПРОПОВІДНИК МИРУ Й СПРАВЕДЛИВОСТІ

Сааді Ширазі, повне ім'я Абу Мохаммед Мушріф-ад-дін Мусліх ібн Абдаллах ібн Мушріф Сааді (1210–1291), без сумніву, один з найвидатніших поетів Ірану після Фірдоусі, автора славетної «Книги правителів» — «Шах-наме». Сааді прийшов на світ у Ширазі в небагатій, кажуть, родині, де всі були улемами — духовними особами, і завдяки цій обставині він отримав непогану на той час початкову освіту, яка включала адабні (звичаєві) та релігійні науки. Вважалось, що його батько, Мусліх-ад-дін Ширазі, перебував на службі у правителя Фарсу Саада ібн Зангі (1195–1226), проте немає про це достовірних свідчень. Судячи з деяких вказівок у самому тексті «Гулістану», батько Сааді таки належав до духовенства і був проповідником. Про його матір відомо лише те, що вона була родом з Казеруна.

Сааді ще не було тринадцяти (а може, й чотирнадцяти) років, як пішов зі світу його рідний батько, і він уповні спізнав гірку долю сирітства. В «Бустані» й «Гулістані» міститься доволі віршів та оповідок, у яких поет описує безрадісне життя сироти, принагідно згадуючи й свої нещасливі дитячі роки. В одній з оповідок «Бустану» під назвою «Мова про співчуття

до знедолених» із другого розділу («Про добродійність») поет говорить:

Хто втратив батька, того захисти,
Колючку вийми із його п'яти.

Його словами заспокій простими:
Без кореня деревце не ростиме.

Як бачиш — хтось похилений іде,
При ньому не цілуй своїх дітей.

Коли заплаче він, хто заспокоїть?
І хто розрадить, коли щось накоїть?

Спинись, бо як заплаче сирота,
Небесна затрясється висота.

Зітри з очей його сльозу, зігрій,
Неначе це не сирота, а свій.

Забув про власний прихисток, тож ти
Його у власнім домі прихисти.

В обіймах батька мав я охорону,
Немов тримав на голові корону.

Як на лице мені сідала муха,
На неї він, немов це рій був, дмухав.

Тепер, як вороги мене полонять,
Не буде вже для мене оборони.

Була такою доля і моя,
Бо у дитинстві втратив батька я.

(Переклад М.Ільницького)

Уже в юнацькому віці виявилася велика прихильність Сааді до науки, до знань та щира зацікавленість релігією. Проте майбутньому поетові довелося припинити навчання через лихоліття, яке настало у його рідному Фарсі.

Таж навіть всесвіт спокій віднайшов,
І Сааді блукав, але прийшов.

Ці рядки з «Бустану» (шостий розділ «Про задоволення малим») стосуються того періоду, коли Сааді після отих всіх нескінченних сум'ять та довгих блукань світами нарешті повернувся до свого рідного Ширазу, і тут присутня чітка згадка про причину, чому він покинув своє місто. В тексті буквально написано «Чи всесвіт після дрижання свого спокою не знайшов? Сааді здійснив подорож, чи він мети (бажання) не знайшов?» Мова йде про лихоліття Фарсу, рідного краю Сааді, внаслідок нападу султана Гіяс еддіна Пір-шаха, сина султана Мохаммеда Хорезмшаха, який зруйнував Шираз і розбив атабека Саада Зангі. Це співпало в роках (1224–1225) із тим, як Сааді покинув Фарс і подався до Багдада для завершення своєї освіти. Коли настала пора заспокоєння в Ширазі, Сааді повернувся із довгих мандрівок.

Отже, 1225 або ж 1226 року він подався у світ широкий, відтак дороги його пролягли Близьким і Середнім Сходом, Гіндустаном (Індією), Габашем (Абіссинією), Єгиптом та Північною Африкою, і оця його «всесвітня» подорож, за переказами, тривала повних тридцять років. Оповідки, вміщені в «Бустані» й «Гулістані», у своїй переважній більшості автобіографічні,

вони проливають світло на оті незаповнені лакуни в життєписі поета та на не зовсім виразні місця.

Під час мандрів йому довелося зазнати багато лиха й спізнати коверзувань долі, про що він сам говорить в одній з оповідок «Гулістану»: «Ніколи я не нарікав на круговерть часу й не морщився на коловерть небес, хіба що одного разу, коли в мене zostалися голі ноги і не мав я змоги купити собі черевики. Ввійшов я в п'ятницьку мечеть Куфи засмучений, і побачив там чоловіка, в якого не було ноги. Я подякував Господові за його ласку і став покійно терпіти, що мені нічим ноги одіти». Подібні місця зустрічаються в багатьох оповідках у «Гулістані» та в «Бустані», коли Сааді мучився й страждав у Гіндустані в руках невірних (розділ третій «Про переваги задоволення малим»).

Приблизно в 1226 році Сааді опиняється в Багдаді, де продовжує навчання у найкращому на ту пору навчальному закладі вищого типу Нізамійє, заснованому 1067 року великим сельджуцьким візиром Нізам уль-Мульком. Сааді збагачується знаннями в медресе Нізамійє за державний кошт, де йому була покладена спеціальна стипендія («едрар»), про що сповіщає сам поет:

В Нізамійє учитись ночі й дні
За кошт держави довелось мені.

В медресе Нізамійє, за тодішньою традицією, викладали відомі богослови, суфійські шейхи, історики й філологи. Досить лише зазначити той факт, що від червня 1091 року за призначенням Нізам уль-Мулька

медресе очолював такий відомий філософ і богослов, як Абу Хамід аль-Газалі (1058–1111). Та справжнім учителем Сааді, як це видно з його творів, був Джамал ад-дін Абу-ль-Фарадж Абд ар-Рахман ібн аль-Джаузі II (1186–1257), онук знаменитого арабського богослова, проповідника, філолога, й історика Джамаль ад-діна Абу-ль-Фараджа Абд аль-Рахмана аль-Джаузі I (1116–1201). Учитель Сааді народився в Багдаді, там отримав початкову й вищу освіту, і від 1228–30-х років став викладати в Нізамійє, а рік потому йому в спадок від батька Мух'ї ад-діна ібн Аль-Джаузі перейшла посада мухтасиба — наглядача за моральністю городян міста Багдада. В «Гулістані» (розділ другий «Про чесноти дервішів») Сааді умістив цікаву розповідь про свого наставника: «Як уже *напучував* мене преславний шейх Абу-ль-Фарадж ібн Джаузі, нехай змилується над ним Аллах, аби я покинув співочі зібрання, як уже *научував*, щоб я усамітнився й одцурався людей, мене *полонили* тендітні молодощі, пристрасті й бажання *манили* мене. Я *йшов* супроти думки свого наставника і *насолоджувався* співом та приятним товариством». Судячи з характеру й змісту розповіді, події відносяться до юнацької пори, періоду навчання Сааді, коли його манили суфійські співочі зібрання, не завжди схвалювані суфійськими чи мусульманськими ортодоксами. Оті колективні радіння-*сама'* ввійшли у практику містиків уже в XI ст. передусім як співання віршів під час суфійських бесід; вони були зустрінуті вороже і зазнали різких нападів як «осудлива новизна» з боку багатьох правдивних богословів, зокрема й Ібн аль-Джаузі.

Другим своїм учителем Сааді називає відомого суфія, проповідника й письменника, шейха Шигаб ад-діна Сухраверді (1144–1234), якого часом плутають з іншим перським суфієм, шейхом уль-Ішрак, Шигаб ад-діном Абу-ль-Футухом Ях'єю ібн Сухраверді (1155–1191). Сааді під час свого перебування в Багдаді зазнав сильного впливу Шигаб ад-діна, засновника *тарикату* (суфійського містичного шляху) сухравердія, який відзначався поміркованою ортодоксальністю. У своєму «Бустані» (розділ другий «Про добродійність», оповідка «Про щедрого сина скнари») він говорить, за словами одного відомого дослідника суфізму, про благочестя Шигаб ад-діна та його любов до ближнього.

Мені мудрий муршид [наставник] Шигаб
Сказав дві поради на березі річки:

Перша ота, що не будь поміж людей, що вбачають лише,
Друга ота, що ніколи не будь себелюбом.

Коли простішою мовою, то благочестя й любов до ближнього Шигаб ад-діна виражається проникливою порадою, а саме ніколи не знаходитися поміж отих людей, що вишуковують чужі вади чи обмовляють поза очі, й не бути полоненим гріхом себелюбства. Звичайно, Сааді мав на увазі гріх гордині й богозневаги, і він майстерно вплив у текст відому перську приказку «*Худбін худабін набувад*» — «Себелюб не бачить Бога». Правда, наведені вірші про муршида Шигаба зустрічаються не у всіх рукописах «Бустану», однак, згідно з усталеною традицією, їх уміщують в основних текстах як автентичні.

Після закінчення медресе поет не повернувся до Ширазу. Опанувавши повний курс навчання (за деякими даними, він не закінчив училища і змушений був з невідомих причин покинути не лише науку, а й сам Багдад), який включав у себе класичні дисципліни, передусім арабську мову й кораністику, Сааді подорожує як звичайний мандрівний дервіш, про що він не раз згадує в своєму «Гулістані», зокрема і в сьомому розділі «Про вплив виховання»: «Якогось-то року між пішими прочанами *постала* суперечка, і ваш покірний слуга в тій подорожі так само йшов *ніхотою*. По правді, ми *вчепилися* одне одному в лице й волосся і *заходилися* битись та сваритись. Почув я, як один із тих, що сидів на ношах, казав своєму супутникові: — Дивина, та годі! Коли пішак зі слонової кістки доходить до краю шахового поля, він стає ферзем, тобто робиться кращим, ніж був, а пішоходи, які подалися на богомільля, перейшли пустелю і зробилися гіршими!»

Приблизно в тих роках поет уперше вирушає на прощу до Мекки, і відтоді починається пора його довголітніх блукань, яка тривала до 50-х років XIII ст. У Дамаску він, здається, жив при мечеті й провадив диспути з дамаськими вченими, в усякому разі він згадує про це в одному з оповідань «Гулістану»:

«Одного разу я молився в соборній мечеті Дамаска край узголів'я гробниці пророка Ях'ї, нехай би мир над ним був. Сталось так, що прийшов туди поклонитися мощам один із арабських правителів, *звісний своєю сваволею*. Він відбив поклони і заходився *бла-гати в Бога спомоги*.

І дєрвіш, і багач тут під покровом неба,
Багато́му ж безперестань все більше треба.

Потому він сказав мені:

— Оскільки *дєрвіші* благостиві й мають більшу силу в Бога, ніж *інші*, нехай поминають мене в своїх молитвах, бо страшно мені одного сильного ворога.

Я відказав йому:

— Будь *милостивий* до нужденних підданців, і тоді ти не знатимеш, що таке *злостивий* ворог».

Про цю ж соборну мечеть Дамаска Сааді згадує в шостому розділі «Гулістану» «Про старощі й неміч»:

«Одного разу я провадив диспут з кількома вченими в соборній мечеті Дамаска, коли ж увійшов якийсь юнак і спитався:

— Чи є хтось між вами, хто тямить перську мову?

Більшість присутніх вказали на мене. Я спитав у нього:

— Що трапилось?

— Один стоп'ятдесятилітній старий, — відказав він, — лежить на смертній постелі і щось балакає по-перському, та ми не розуміємо. Якщо ти ласкаво зволиш прийти, то дістанеш нагороду — може, він хоче списати який заповіт...»

Так само Сааді молився і читав проповіді в соборній мечеті Баальбека, де «промовляв слова навподіб казання перед людьми із *захололими серцями*, *ніби мерлецями*, в яких не було *тями* знайти дорогу од світу буденного до світу сокровенного». «Я побачив, що моє натхнення не проймає їх і від мого запалу не займаються сирі дрова. Мені здалося даремним повчати *віслюків* і тримати дзеркало в кварталі *слі-*

паків». Із Дамаска, розчарувавшись у своїх друзях, в усякому разі йому надокучило, за його словами, їхнє товариство, Сааді подався в Єрусалимську пустелю. Там він «дружив із диким звірами», усамітнившись від світу й провадячи аскетичний спосіб життя, «аж поки не потрапив у полон до франків», себто хрестоносців. Про це доволі докладно оповідає сам Сааді у 30-й оповідці з другого розділу «Про чесноти дервішів». Він був змушений працювати на земляних роботах, рити оборонні окопи в Тріполі, і лише випадком долі один вельможа з Халеба, з яким Сааді раніше був знайомий, проходив неподалік і упізнав його. «Він зглянувся на мене і за десять динарів ослобонив із кайданів, забрав з собою до Халеба і віддав за мене свою дочку з посагом у сто динарів. Минув якийсь час. Та дочка його була злоблива, сварлива й непокірлива. Вона стала розпускати свого язика і отруювати мені життя». Отже ж таке життя з лихою та сварливою жінкою було іще гіршим за франкську неволю.

«Одного разу заходилась вона мені доказувати і виказувати:

— Чи не тебе мій батько викупив за десять динарів із франкських кайданів?

— Так, — відмовляв я, — за десять динарів він викупив мене з неволі, а за сто динарів віддав у неволю тобі!»

Від неї Сааді, кажуть, був змушений рятуватися втечею і якийсь час проживати в Басрі, а потому доля приводить його у дім одного багатого старого в Діярбекирі, який світа не бачив за своїм єдиним си-

ном, а той син був такий невдячний, що бажав своєму батькові смерті.

А згодом неблаганна і несправедлива смерть вирвала із обіймів Сааді його єдиного сина, якого він узяв з собою в подорож у Південну Аравію, в Ємен. З гіркою тугою говорить про це поет у дев'ятому розділі «Бустану» «Про покаяння і праведний шлях»:

У місті Санаа я втратив сина.
О, як мене це горе підкосило!

Він, як Юсуф, вродливий був на вид,
Ковтнув його, немов Юнуса, кит.

Ось виростає кипарис в саду,
Ламає вихор крону молоду.

Дереvence тільки розпускає віти,
Його з корінням вириває вітер.

У гулістані розцвіли троянди,
Та скільки їх за день один зів'яне.

Сказав я: «Хай проклята буде смерть:
Старий живе, а молодий умер!»

Один з бейтів вимагає докладнішого пояснення, а саме «Він, як Юсуф, вродливий був на вид, Ковтнув його, немов Юнуса, кит» (в тексті буквально «Доля портрет Юсуфа таким красивим не зробила, Аж поки риба могили його, немов Юнуса, не з'їла»). Справа в тому, що поезія Сааді та «Гулістану» й «Бустану» зокрема насичена багатьма коранічними алюзіями, міфологічними реаліями, і їх розуміння вимагає спеціальних знань. Так, у першій частині бейта юнак порівню-

ється з коранічним персонажем Юсуфом Прекрасним, а в другій — з Юнусом, біблійним Йоною, якого проглотила «риба могили», себто риба-кит, іншими словами, юнака забрала смерть.

Довелось Сааді побувати і в Кашгарі, що у Східному, або Китайському Туркестані («Одного року Мохаммед Хорезмшах, нехай помилує його Аллах, задля якоїсь своєї вигоди вирішив замиритися з Хата. Я ввійшов у соборну мечеть Кашгара й побачив там хлопчика, *неабияк вродливого і куди-як звабливого...*», розділ п'ятий «Про кохання й молодість»), побував він і на острові Кіш, де гостював у одного багатого купця. Довелось йому мандрувати і з Балха до Баміяна, відомого гігантською статуєю Будди, висіченою в скелі («Одного року мандрував я із Балха до *Баміяна*, і ота дорога з-за напасних розбійників була лиха й *погана*. Один юнак був нам за провідника — він легкома грався *щитом*, був вправним *лучником*, *вмілим воювником* та таким *дужим*, що десятеро здорових чоловіків заледве напинали тятиву його лука, і на всій землі не було силаків, які б змогли покласти його на спину. Проте, як ти знаєш, був він вихований в розкошах та достатках, не бачив світу, не бував у подорожах, не чув гуркоту литавр *героїв* і не бачив блискавок мечів *комонних воїв*», оповідка із сьомого розділу «Про вплив виховання»).

Та найдивовижніша пригода трапилася із Сааді у Сомнаті, в отому загадковому індійському Сомнаті, куди внадився зі своїми військами іще султан Махмуд Газневід, прозваний «бут-шекяном» («поборювачем ідолів»). Після взяття міста Сомната (точніше,

Сомнатха), султан Махмуд віддав наказ пограбувати знаменитий язичницький храм. Ця подія описана відомим перським письменником XIII ст. Мохаммедом Ауфі в його творі «Джавам аль-гекаят ва лавам ар-реваят» («Зібрання оповідей та світочі переказів»). Правда, наведене оповідання «Властивість магніту» є лише переказом розповіді аль-Біруні, яку він подає в своїй енциклопедичній «Індії», завершеній 1030 року.

«Розказують, що султан Махмуд, нехай помилує його Господь, пішов священним походом на Сомнат і потоптав отой край безбожників копитами своїх коней та спалив храми ідоловірців, побачив він у Сомнаті один храм, у якому ідол стояв у повітрі, без жодної тобі підпори, і не був він прив'язаний. Коли султан оте все побачив, він здивувався і сказав: «Це одна з багатьох химерних та дивовижних речей, і з цієї причини безвірники зійшли з путі істинного». Потому він прикликав учених та мудреців і наказав їм з'ясувати причину того дива. «Нехай влада правителя триває вічно! — відказали тії. — Це мудреці Гінду вигадали таку хитру штуку: чотири стіни кумирні зроблено із магніту, і стеля так само з магніту, а оцей ідол сам залізний, і оскільки усі чотири стіни за своєю природою є магнітами, то вони й держать залізного ідола, затим-то ідол і висить у повітрі, і коли султан бажає у тому впевнитись, нехай звелить одну стіну кумирні зруйнувати і прибрати подалі». Отже коли ту стіну зруйнували й прибратили геть, усім і розкрилася таємниця висячого ідола».

